

**DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY**

**VĒSTURE:
AVOTI UN CILVĒKI**

XXVII

**HISTORY:
SOURCES AND PEOPLE**

**DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE"**

2024

Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXVII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2024. 190 lpp.

Daugavpils Universitātes zinātnisko rakstu krājums "Vēsture: avoti un cilvēki" ir anonīmi recenzēts periodisks izdevums ar starptautisku zinātniskās redakcijas kolēģiju. Tā mērķis ir prezentēt aktuālo pētījumu rezultātus vēstures zinātnes, kā arī historiogrāfijas un vēstures palīdzinātņu jomā. Rakstu krājums iznāk vienu reizi gadā latviešu, angļu un krievu valodā.

Redkolēģija

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) – atbildīgā redaktore
Sandra Grigaravičiūtē (Lietuvas Genocīda un pretošanās pētniecības centrs, Lietuva)

Maija Grizāne (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)

Andris Levāns (Latvijas Universitāte, Latvija)

Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)

Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)

Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Michal Šimáně (G. Mendeļa Universitāte, Čehija)

Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Literārie redaktori:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Anatolijs Kužņecovs

Tehniskie redaktori:

Žanete Gabranova, Laima Grišule

Makets:

SIA "AR Drukātava"

Iekļauts EBSCO datubāzē.

ISSN 978-9934-39-021-0

© Daugavpils Universitāte, 2024

Saleniece, I., ed. *History: Sources and People. XXVII*. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press "Saule", 2024. 190 p.

The collection of articles "History: Sources and People" of Daugavpils University is a double-blind peer-reviewed periodical with the international editorial board. It publishes articles aimed at presenting the research findings in the field of history, as well as historiography and auxiliary historical disciplines. It is published once a year in Latvian, English, and Russian.

Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils University, Latvia) – editor in chief
Sandra Grigaravičiūtė (Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, Lithuania)
Maija Grizāne (Daugavpils University, Latvia)
Ēriks Jēkabsons (University of Latvia, Latvia)
Andris Levāns (University of Latvia, Latvia)
Olaf Mertelsmann (University of Tartu, Estonia)
Henrihs Soms (Daugavpils University, Latvia)
Geoffrey Swain (University of Glasgow, United Kingdom)
Vitālijs Šalda (Daugavpils University, Latvia)
Michal Šimáně (Mendel University, Czech Republic)
Juris Urtāns (Latvian Academy of Culture, Latvia)

Literary editors:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Anatolijs Kuzņecovs

Technical editors:

Žanete Gabranova, Laima Grišule

Lay-out:

RA Drukātava Ltd

Included in EBSCO database.

ISSN 978-9934-39-021-0

© Daugavpils University, 2024

SATURS / CONTENTS

Una Bērente

Etnogrāfisko slieču transportlīdzekļu historiogrāfija
un izpētes perspektīvas..... 6

Haralds Bruņinieks

Lietisko avotu liecības par nacionālajiem partizāniem
Ilūkstes apriņķī (1945–1949)..... 14

Rūdolfs Brūzis

Arheoloģiskie izrakumi Višķu sinagogas vietā..... 24

Guntis Gerhards, Antonija Vilcāne, Elīna Pētersone-Gordina

Vikingu laikmets Latvijā: Lejasbitēnu kapulauka
starpdisciplināra izpēte..... 31

Anna Jabłońska

The Image of the Past in Songs between the Middle Ages (10th c.)
and the 18th Century in Poland 39

Audronē Janužytė

Becoming a Dissident: The Cases of Aleksandras Štromas
and Tomas Venclova..... 46

Juris Jefuni

“Sakrālās valsts” ideja un krievu diaspora Latvijā (1918–1940)..... 57

Inta Krūmiņa

Latvijas Satversmes sapulces Izglītības komisijas darbība (1920–1922) 72

Maija Krūmiņa

Latvijas iedzīvotāju bēgļu gaitas Vācijas teritorijā 1944.–1945. gadā..... 79

Сигитас Лужис

От сражений с поляками к схватке с французами: пярлойские
партизаны в Клайпедском «восстании» 1923 г. 87

Vladislavs Malahovskis

Latgaliskuma jautājums latgaliešu emigrācijas pārstāvju korespondencē
un publicistikā 96

Александр Петров

Охрана природы в Советской Латвии: материалы Комитета народного
контроля Латвийской ССР (1965–1990)..... 103

Galina Sedova (Nun Euphrosyne)

Organ Master Edouard Schultz: from Dinaburg to Polotsk,
the 19th century 115

Marika Selga

The Robert F. Kelley Papers in the Georgetown University Special Collection	125
--	-----

Henrihs Soms

Ukrainas valstiskuma veidošanās Latvijas preses skatījumā: 20. gadsimta sākums – 1920. gads.....	132
---	-----

Kaspars Strods

Jūras transports Latvijā līdz Pirmajam pasaules karam: ieskats Latvijas PSR un atjaunotās Latvijas Republikas historiogrāfijā	142
--	-----

Vitālijs Šalda

Jautājums par dzimto valodu kā mācību valodu Latvijas tautskolās 1914.–1919. gadā	153
--	-----

Michal Šimáně

Restoration of Secondary Vocational Education after World War II during the Third Czechoslovak Republic (1945–1948).....	168
---	-----

Juris Urtāns

Latgales pilskalnu saraksti (19. gadsimta vidus – 20. gadsimta sākums).....	178
--	-----

Ziņas par autoriem / Authors	186
---	------------

Henrihs Soms

Ukrainas valstiskuma veidošanās Latvijas preses skatījumā: 20. gadsimta sākums – 1920. gads

Atslēgas vārdi: Ukrainas vēsture, Ukrainas Tautas Republika, Latvijas vēsture, prese, autonomija, Tarass Ševcenko, Simons Petļura

Kopsavilkums

Latvijas un Ukrainas neatkarība tika proklamēta 1918. gadā, taču ir dažāds šo valstu turpmākais liktenis. Lai atklātu vēsturisku likteņu kopību un atšķirību, pētniekam jāpievēršas vēstures avotiem, tostarp 20. gs. latviešu presei. Raksta hronoloģija – 20. gs. sākums – 1920. gads – ietver ukraiņu nacionālās domas veidošanos, Ukrainas Tautas Republikas (UTR) dibināšanu un valstiskuma zaudēšanu. Pētījumā izmantota 22 latviešu laikrakstu informācija. 20. gs. sākumā latviešu periodika lasītājus iepazīstināja ar ukraiņu dzejnieka Tarasa Ševcenko darbību. T. Ševcenko tiek uzskatīts par mūsdienu Ukrainas literatūras un mūsdienu ukraiņu valodas pamatlicēju. Viņa dzeja veicināja ukraiņu nacionālās apziņas izaugsmi. Latviešu preses izdevumos vēl līdz Pirmajam pasaules karam atrodama plaša informācija par Ukrainu un tās iedzīvotājiem. Īpaša uzmanība tika pievērsta ukraiņu valodas un pašpārvaldes jautājumiem. 1917. gadā Kijivā tika nodibināta pirmā Ukrainas pārstāvniecības institūcija – Centrālā Rada. Šajā laikā pašpārvaldes institūcijas veidojās arī Latvijas novados, tāpēc latviešu prese ar interesi sekoja notikumu attīstībai Ukrainā un informēja par Centrālās Radas darbību un tās tiesiskajiem aktiem – Universāliem, kuriem bija svarīga loma Ukrainas valstiskuma veidošanā no autonomijas līdz neatkarīgai valstij. Latviešu prese 1917. gada novembrī ziņoja par III Universāla lēmumu dibināt UTR “neatdalāmu no Krievijas republikas”. Par pilnīgu UTR neatkarību latviešu laikraksti ziņoja sakarā ar Centrālās Radas delegācijas 1918. gada 9. februārī noslēgto miera līgumu ar Centrālajām valstīm, kas nozīmēja Ukrainas starptautisku atzīšanu. Atšķirīgs viedoklis par UTR pastāvēšanu bija latviešu bolševistiskajai presei, kura apgalvoja, ka varu Ukrainā sagrābusi “vismelnākā kontrrevolūcija”. Plaša informācija latviešu presē bija par S. Petļuras valdības darbību. Preses ziņās bija gan optimisms par Ukrainas valdības un karaspēka izredzēm, gan piesardzība sakarā ar sarežģīto stāvokli Krievijas dienvidos. Detalizētu Ukrainas politisko un militāro notikumu izklāstu presē sniedza Latvijas armijas ģenerālis Pēteris Radziņš (1880–1930), kurš bija Ukrainas notikumu tiešs aculiecinieks un dalībnieks. Joprojām aktuālas ir

P. Radziņa atziņas par URT armijas un Krievijas atbalstīto boļševiku armijas militāro sadursmi. Lielu uzmanību P. Radziņš veltīja boļševiku panākumu cēloņiem. Viņa skatījumā boļševikiem bija labi organizēta propaganda, kas prasmīgi izmantoja pretinieka kļūdas un neveiksmes.

21. gs. 20. gadu ģeopolitiskie notikumi pasaules sabiedrību pievērsa Ukrainas tematikai, tostarp arī Ukrainas vēstures jautājumiem. Par Ukrainas oponentu populāru tēzi ir kļuvusi Ukrainas valstiskuma apstrīdēšana. No šī viedokļa pastiprinātu interesi izraisa Ukrainas valstiskuma pētniecība, kas balstīta vēstures avotos. Viens no tādiem avotiem ir Latvijas prese – sabiedriskās domas veidotāja. Raksta hronoloģiskie ietvari ir 20. gs. sākums – 1920. gads, kurā ietverts ukraiņu nacionālās domas veidošanās laiks, UTR dibināšana un valstiskuma zaudēšana. Pētījumā izmantota 22 latviešu laikrakstu informācija.

Izsekot latviešu periodikas materiāliem hronoloģiskā secībā, jākonstatē, ka 20. gs. pašā sākumā – 1900. gadā – latviešu lasītājs tika iepazīstināts ar ukraiņu dzejnieka Tarasa Ševčenko (1814–1861) darbību. T. Ševčenko tiek uzskatīts par mūsdienu Ukrainas literatūras un mūsdienu ukraiņu valodas pamatlicēju. Viņa dzeja veicināja ukraiņu nacionālās apziņas izaugsmi, viņa ietekme uz dažādām ukraiņu intelektuālās, literārās un nacionālās dzīves šķautnēm ir jūtama līdz pat šai dienai (Shevchenko Taras). Latviešu mēnešraksts “Austrums” T. Ševčenko dēvē par “milzi dienvidu krievu dzejas laukā” un “pašu lielāko mazkrievu¹ dzejnieku” (*Austrums*, 1900, Nr. 12). Pēc dzejnieka biogrāfijas izklāsta “Austrums” publicēja Jēkaba Līgotņa (1874–1942) atdzejoto noveli “Kate” (oriģinālā – “Katrīna”), ko T. Ševčenko bija veltījis krievu dzejniekam Vasilijam Žukovskim (1883–1852), kurš sadarībā ar gleznotāju Karlu Brilovu (1799–1852) izpirka T. Ševčenko no dzimtbūšanas (*Austrums*, 1900, Nr. 12, 1113.–1116. lpp.).

Par T. Ševčenko latviešu prese rakstīja arī sakarā ar dzejnieka piecdesmito nāves gadu 1911. gadā un simto dzimšanas dienu 1914. gadā. Oficiālas simtgades svinības Rīgā netika atļautas, bet tās notika ukraiņu biedrības slēgtā sanāksmē ar latviešu pārstāvniecību. Vairāki latviešu laikraksti jubilejas sakarā aprakstīja T. Ševčenko dzīves gaitas, akcentējot viņa paustos brīvības centienus (*Latviešu Avīzes*, 1914. 7. marts; *Latvija*, 1914. 1. marts; *Tēvija*, 1914. 4. marts).

Latgaliešu laikrakstā “Jaunas Zinias” bija publicēts autora “Sk”² raksts par ukraiņu dzejnieku, kurā lietots salīdzinājums – valodas ziņā mazkrievi no lielkrieviem atšķiras tāpat kā latgalieši no baltiešiem (*Jaunas Zinias*, 1914. 19. marts).

¹ Mazkrievi – ukraiņu tautības apzīmējums, kas lietots presē 20. gs. sākumā. Salīdzinājumam: lielkrievi – krievi.

² Skomba, Skoborga – latgaliešu politiķa un publicista Franča Kempa (1876–1952) pseidonīms.

Latviešu preses izdevumos vēl līdz Pirmajam pasaules karam atrodama samērā plaša informācija par Ukrainu un tās iedzīvotājiem. Īpaša uzmanība tika pievērsta ukraiņu valodas un pašpārvaldes jautājumiem. 1908. gadā “Rīgas Avīze” rakstīja, ka Krievijas dienvidos ukraiņu valodā runājot 20 milj. iedzīvotāju. Neskatoties uz to, Krievijas impērijā tā tika uzskatīta par krievu valodas (lielkrievu) izloksni. Laikraksta skatījumā ukraiņu valodas statusa maiņa jāsāk ar mācību un darba valodas ieviešanu Ukrainas skolās un iestādēs. Turpinājumā “Rīgas Avīze” skaidroja, ka mazkrievi savu apdzīvoto teritoriju saucot par “Ukrainu” un vēlas iegūt pašpārvaldes tiesības. Šie centieni tiekot vēsturiski argumentēti, atsaucoties uz vēstures faktiem, tostarp par Kijivu³ – pirmo Krievijas galvaspilsētu vairākus gadsimtus. (Mazkrievu jautājums. *Rīgas Avīze*, 1908. 15. aprīlis).

1917. gada 17. martā Kijivā Ukrainas partiju, sabiedrisko organizāciju, biedrību pārstāvji nodibināja pirmo Ukrainas pārstāvniecības institūciju – Centrālo Radu (Central Rada). Šajā laikā pašpārvaldes institūcijas veidojās arī Latvijas novados, tāpēc latviešu prese ar interesi sekoja notikumu attīstībai Ukrainā un informēja par Centrālās Radas darbību. Kā augstākais likumdevējs Centrālā Rada izdeva vairākus tiesiskus aktus – Universālus. 1917.–1918. gadā tika izdoti četri Universāli, kuriem bija svarīga loma Ukrainas valstiskuma veidošanā, un tie atklāja autonomijas idejas evolūciju līdz pastāvīgai, neatkarīgai valstij.

“Ukraina ņem pati savās rokās savu jautājumu nokārtošanu”, tā par Centrālās Radas I Universālu rakstīja laikraksts “Lidums” 1917. gada jūnijā. Centrālā Rada pasludināja Ukrainas autonomiju Krievijas sastāvā (*Lidums*, 1917. 16. jūnijs). Latgaliešu laikraksts “Drywa” pievērsa uzmanību Centrālās Radas lēmumam dibināt pēc etniskā principa Ukrainas armiju (*Drywa*, 1917. 20. jūlijs). Laikraksts “Brīvais strēlnieks” rakstīja, ka ukraiņi ar sajūsmu uzņēma šos lēmumus (*Brīvais strēlnieks*, 1917. 14. jūnijs).

Pēc Ukrainas Centrālās Radas iniciatīvas Kijivā 1917. gada septembrī tika organizēts Krievijas tautu kongress. Tajā piedalījās 80 delegāti – 20 tautu pārstāvji, arī latviešu delegācija 10 cilvēku sastāvā Zigfrīda Meierovica (1887–1925) vadībā. Latviešu karavīru Nacionālās savienības laikraksts “Laika vēstis” vairākos turpinājumos publicēja Z. Meierovica runu (Laika vēstis, 1917. 27., 29. septembris, 2., 4. oktobris). Latviešu politiķis nodēvēja Ukrainas Centrālo Radu par “vecāko māsu”, kura pirmā aktīvi iestājusies par tautu pašnoteikšanās tiesībām. Z. Meierovics uzsvēra, ka svarīgākais uzdevums ir Krievijā dzīvojošo dažādu tautu pārstāvju saskaņota un konsekventa rīcība, īpaši pirms Krievijas Satversmes sapulces sasaukšanas (*Laika vēstis*, 1917. 4. oktobris).

³ 20. gs. sākumā latviešu presē tika lietots nosaukums “Kijevas”.

Nozīmīgākā lappuse Centrālās Radas darbībā bija Ukrainas Tautas Republikas pasludināšana. Sākotnēji 1917. gada 20. novembrī UTR pasludināja Krievijas sastāvā, bet 1918. gada 25. janvārī – pilnīgu UTR neatkarību. UTR pastāvēja Ukrainas teritorijā līdz 1920. gadam, kad tās valdība devās trimdā.

Laikraksts “Lidums” 1917. gada novembrī ziņoja par III Universāla lēmumu dibināt UTR “neatdalāmu no Krievijas republikas”. Šo soli pasteidzināja stāvoklis, kad “Krievijas galvaspilsētā norisinās asiņaina cīņa, nav centrālas varas, visā valstī pieaug bezvaldība, anarhija un sabrukums” (*Lidums*, 1917. 15. novembris).

Par pilnīgu UTR neatkarību latviešu laikraksti ziņoja sakarā ar Krievijas un Centrālo valstu (Vācija, Austroungārija, Bulgārija un Osmaņu impērija) sarunām Brestļitovskā. Sarunās piedalījās arī Centrālās Radas delegācija, kura noslēdza miera līgumu ar Centrālajām valstīm 1918. gada 9. februārī (Šiliņš, J.). Nākamo dienu – 10. februārī – laikraksts “Rīgas Latviešu Avīze”, atsaucoties uz Centrālās Radas uzsaukumu, nosauca par Ukrainas pilnīgas neatkarības sākumu (*Rīgas Latviešu Avīze*, 1918. 18. februāris)⁴. Turpmāk laikraksts ziņoja par UTR diplomātisko pārstāvju sūtīšanu uz Berlīni un Vīni (*Rīgas Latviešu Avīze*, 1918. 22. aprīlis). Laikraksts “Dzimtenes Ziņas” 1918. gada februārī ziņoja, ka kopš janvāra sākuma Kijivā izdota sava Ukrainas papīra nauda – karbovaneci ar uzrakstiem ukraiņu, poļu, krievu un ebreju valodā (*Dzimtenes Ziņas*, 1918. 14. februāris).

Atšķirīgs viedoklis par UTR pastāvēšanu bija latviešu lielinieku presei. Krievijas latviešu lielinieku laikraksts “Krievijas Cīņa” apgalvoja, ka varu Ukrainā sagrābusi “vismelnākā kontrrevolūcija”. Krievija un Ukraina esot ekonomiski cieši saistītas valstis, jo Ukrainai nav attīstīta rūpniecība un, laikraksta skatījumā, Ukrainas likteni izlemšot strādniecība un nabadzīga zemniecība. Par to liecinot padomju varas panākumi, kas rezultēsies “Padomju Krievijas un Padomju Ukrainas vienota saimnieciska un politiska organisms” izveidē (*Krievijas Cīņa*, 1918. 3. decembris).

Kopumā pēc latviešu preses materiāliem iespējams izsekot Centrālās Radas darbībai līdz tās likvidēšanai 1918. gada aprīlī, kad vācu okupācijas iestādes atlaida Radu un atbalstīja hetmana Pavlo Skoropadska (1873–1945) valdību (Central Rada). UTR no 1918. gada 29. aprīļa līdz 14. decembrim sauca par Ukrainas valsti (Ukrainian National Republic). Arī Latvijas teritorijā 1918. gadā bija vācu okupācijas varā, kas ieviesa izmaiņas latviešu laikrakstu darbībā. No šī viedokļa interesi pelna Maskavā izdotā bolševiku laikraksta “Cīņa” informācija par jaunākajiem notikumiem Ukrainā. “Cīņa” informēja, ka Rada ir atlaista, tās locekļi arestēti, ieviesta cenzūra (*Cīņa*, 1917. 9. maijs). Laikraksts politiskās

⁴ No tā izrietēja, ka UTR 1918. gada 9. februārī tika atzīta starptautiski. Savukārt UTR neatkarību pasludināja IV Universāls 1918. gada 25. janvārī, datējot to ar apakālejošu datumu – 22. janvārī (*Ukrainian National Republic*).

pārmaiņas šajā zemē novērtēja kā “Ukrainas buržuāzijas jauno kombināciju”, kam nav nekāda sakara ar darba ļaužu interesēm (*Ciņa*, 1917. 30. aprīlis).

Šajā sakarā interesi izraisa kāds presē minēts fakts par padomju varas darbību Latvijā. Padomju varas laikā 1919. gadā “Cēsu apriņķa strādnieku un bezzemnieku deputātu ziņotājs” publicēja revolucionārā tribunāla lēmumu uz nāvi notiesāt virsnieku Artūru Alksni. Tribunāls A. Alksnim izvirzīja vairākas apsūdzības, tostarp arī viņa atbalstu Centrālās Radas politikai, kad pirms ierašanās Latvijā dzīvoja Kijivā (*Cēsu apriņķa strādnieku un bezzemnieku deputātu ziņotājs*, 1919. 8. februāris).

Hetmana P. Skoropadska vara krita pēc Vācijas impērijas sabrukuma, un varu Ukrainā 1918. gada decembrī pārņēma Direktorijs Simona Petļuras (1879–1926) vadībā. Tika atjaunots valsts nosaukums – UTR (Klišāns 2022, 74). Presē īpaša vērība bija Direktorijs panākumiem kara frontē, kad 1920. gada 10. maijā tika ieņemta Odesa un presē izskanēja optimistiskas prognozes par drīzu visas Ukrainas teritorijas atbrīvošanu no lieliniekiem (*Baltijas Vēstnesis*, 1920. 30. maijs; *Zemgaliētis*, 1920. 22. maijs). Vienlaicīgi presē izskanēja doma, ka S. Petļuras piekritēju sākotnējie panākumi vērtējami uzmanīgi, jo “Ukrainā pastāvošajā jucekli ir grūti pārredzēt apstākļus” (*Baltijas Vēstnesis*, 1919. 20. jūnijs). Raksturojot sarežģīto situāciju Ukrainā 1919. gada vasarā, laikraksts “Sociāldemokrāts” minēja četras pastāvošās varas šajā teritorijā: lielinieku vara austrumos, kazaku atamana Grigorjeva (1884–1919) un “laupītāju virsnieka” Mahno (1888–1934) kontrolētās teritorijas, Ukrainas nacionālā valdība ar S. Petļuru priekšgalā (*Sociāldemokrāts*, 1919. 10. jūlijs).

Lai atgūtu varu Ukrainā, S. Petļura satikās ar Polijas vadītāju Juzefu Pilsudski, lai slēgtu miera līgumu (Klišāns 2022, 75). Par šo posmu Ukrainas un Polijas attiecībās vairākkārt informēja latviešu prese. 1919. gada augustā noslēgtais līgums paredzēja, ka poļi nepretendēs uz S. Petļuras karaspēka kontrolētajām teritorijām, S. Petļuras valdība atteiksies no pretenzijām uz Galīciju un abas puses kopīgi turpinās cīņu pret Padomju Krieviju (*Sociāldemokrāts*, 1919. 20. augusts; *Valdības Vēstnesis*, 1919. 30. augusts; *Valdības Vēstnesis*, 1919. 30. augusts). Laikraksts “Latvijas Kareivis” to īsi raksturoja kā Ukrainas un Polijas frontes apvienošanos (*Latvijas Kareivis*, 1919. 30. augusts). Tā rezultātā S. Petļuras karaspēks guva dažus panākumus, tostarp ieņēma Kijivu. Laikraksta “Brīvā Zeme” redakcija, atstāstot Maskavas radio informāciju, savā komentārā Kijivas ieņemšanu novērtēja kā “ievērojamu panākumu” (*Brīvā Zeme*, 1919. 7. septembris). Polijas – Ukrainas attiecību kontekstā ievēribu pelna “Sociāldemokrāta” paustais viedoklis, ka Ukrainas nacionālās valdības vājšais punkts bija attiecības ar citām valstīm, un starptautiska atbalsta trūkuma dēļ “Ukraina bija padota tikai saviem spēkiem”

(*Sociāldemokrāts*, 1919. 12. decembris).

Tajā pašā laikā jāatzīmē UTR ārpolitiskā aktivitāte – Latvijas Republikas atzīšana. Attiecīgu rakstu Latvijas ārlietu ministrija saņēma 1919. gada 10. decembrī, to bija parakstījis Ukrainas demokrātiskās republikas Direktorijs galva un armijas virspavēlnieks S. Petļura (*Valdības Vēstnesis*, 1919. 23. decembris).

Turpmākie politiskie un militārie notikumi bija Ukrainai nelabvēlīgi. 1920. gada pašā sākumā Latvijas presē parādījās ziņas, ka Direktorijs izbeigusi darbību, S. Petļura apmeties Vinē (*Latvijas Sargs*, 1920. 1. janvāris).

Ukrainas notikumu tiešs aculiecinieks un dalībnieks bija latviešu virsnieks (no 1920. gada – Latvijas armijas ģenerālis) Pēteris Radziņš (1880–1930), kurš 1918.–1919. gadā dienēja Ukrainas armijā, bija S. Petļuras valdības armijas ģenerālštāba priekšnieka palīgs, pēc armijas sakāves 1919. gada novembrī atstāja Ukrainu (Jēkabsons, Ščerbinskis 1998, 386–387). Viņa apjomīgo rakstu “Ko mēs mācāmies no Ukrainas pēdējo gadu vēstures” ar vairākiem turpinājumiem 1920. gadā publicēja laikraksts “Latvijas Kareivis” (*Latvijas Kareivis*, 1920. 1. februāris, 6. februāris, 13. februāris, 20. februāris, 27. februāris).

Balstīdamies uz savu pieredzi un piedzīvoto Ukrainā, P. Radziņš secīgi analizēja procesus Ukrainā, veltot galveno uzmanību militārajai sfērai, bet neatstāja bez uzmanības arī saimnieciskos un politiskos procesus. Piemēram, P. Radziņš uzskatīja, ka Centrālajai Rādai nebija izvērstas programmas valsts celtniecībā, un ierēdņu izvēlē vadījās no principa “vajadzēja būt tikai demokrātam un ukrainim” (*Latvijas Kareivis*, 1920. 6. februāris). Tā vadošajos amatos iekļuva avantūristi un spekulanti, Centrālā Rada zaudēja savu autoritāti. Par neveiksmīgu P. Radziņš uzskatīja arī agrāro reformu, jo sējas priekšvakarā zemes īpašnieki un bezzemnieki neorientējās jaunajos likumos (*Latvijas Kareivis*, 1920. 1. februāris). Lielu uzmanību P. Radziņš veltīja lielinieku panākumu cēloņiem. Viņa skatījumā lieliniekiem bija labi organizēta propaganda, kas prasmīgi izmantoja pretinieka kļūdas un neveiksmes. Lielinieki caur neaizsargātajām robežām iepludināja aģitatorus, kuru darbības rezultātā notika sacelšanās un pierobežas pilsētu ieņemšana. Uz Ukrainas protestiem padomju valdība atbildēja, ka tās karaspēks nav pārkāpis robežu un katrai tautai esot pašnoteikšanās tiesības. P. Radziņa skatījumā tieši cīņās lielinieku frontē atklājās S. Petļuras armijas vājums. Armijā pietrūka disciplīnas un kārtības, pieredzējušie virsnieki S. Petļuras laikā tika atvaļināti (*Latvijas Kareivis*, 1920. 20. februāris).⁵

UTR liktenis noslēguma fāzē presē tika apspriests sakarā ar Rīgas miera sarunām 1920.–1921. gadā ar Padomju Krievijas, Padomju Ukrainas un Polijas

⁵ P. Radziņa dzīve un darbība apkopota (Purviņš 2020) monogrāfijā “Ģenerālis Pēteris Radziņš. Pirmais Lāčplēsis un pirmais armijas komandieris”, kurā analizēti presē publicēti P. Radziņa raksti, tostarp veltīti Ukrainas tematikai.

delegācijas dalību un 1921. gada 18. martā noslēgto miera līgumu. Konferences gaitā laikrakstos tika apspriests jautājums arī par UTR pārstāvniecību sarunās. Latvijas prese informēja, ka poļu delegācija iesniedza priekšlikumu atļaut piedalīties sarunās UTR pārstāvim. Pret to kategoriski iebildusi Padomju Krievija, uzskatot, ka vairs nepastāv tāda valsts kā UTR (*Latvijas Kareivis*, 1920. 21. septembris). Pēc noslēgtā miera par UTR starptautisko tiesību pārņēmēju pirmo reizi tika atzīta Ukrainas Padomju Sociālistiskā Republika. Miera sarunās Polijai tomēr nācās atzīt bolševistiskās Ukrainas “neatkarību” (Klišāns 2022, 76).

1921. gada 3. augustā Maskavā tika noslēgts līgums starp Latvijas Republiku un Ukrainas Padomju Sociālistisko Republiku. Līgumu apstiprināja Latvijas Satversmes sapulce 1921. gada 16. decembrī, un laikraksts “Valdības Vēstnesis” 20. decembrī publicēja līguma tekstu krievu un latviešu valodā (*Valdības Vēstnesis*, 1921. 20. decembris).

Ukrainas tautas mēģinājums izveidot neatkarīgu valsti bija cietis neveiksmi. Labvēlīgāks liktenis bija Latvijas Republikai (1918–1940). Veidojot neatkarīgu valsti, Latvijas sabiedriskā doma ar preses izdevumu starpniecību analizēja citu valstu pieredzi, tajā skaitā Ukrainas cīņu par savu valstiskumu. Mūsdienās aktualitāti nav zaudējuši ģenerāļa P. Radziņa uzskati par Ukrainas ģeopolitisko nozīmi Krievijas, Baltijas un Eiropas valstu kontekstā. P. Radziņš 1920. gadā laikraksta “Latvijas Kareivis” publikācijā “Baltijas valstis un Ukraina” skaidroja, ka “Ukrainai nekas nav vajadzīgs no Krievijas, un, būdama patstāvīga, tā sāktu spēlēt lielu lomu visā Eiropas politikā. Krievija bez Ukrainas, turpretim, zaudē visu savu lomu Eiropā. [...] Ukrainas liktenis izšķirs arī Baltijas valstu likteni” (*Latvijas Kareivis*, 1920. 21. septembris).

Kopumā Latvijas prese 20. gs. sākumā sniedza vērtīgu informāciju par Ukrainas valstiskuma veidošanos. Tomēr tā vērtējama arī kritiski, jo atspoguļotā tēma bija dinamiska, sarežģīta un pretrunīga. Latvijas preses darbību ietekmēja karadarbība, politiskās izmaiņas reģionā. Atzīstot Latvijas presi par vērtīgu vēstures avotu, noderīgs būtu plašāks pētījums par Ukrainas valstiskumu Latvijas sabiedriskajā domā.

Avotu un literatūras saraksts

Cēsu apriņķa revolucionārais tribunāls. (1919) *Cēsu apriņķa strādnieku un bezzemnieku deputātu ziņotājs*, 8. febr.
Iebrauktās sliedēs. (1917) *Ciņa*, 30. apr.
Krievija. (1919) *Baltijas Vēstnesis*, 20. jūn.
Latviešu priekšstāvja Z. Meierovica runa tautu kongresā. (1917) *Laika Vēstis*, 27., 29. sept., 2., 4. okt.

Lielinieku karaspēks pret Ukrainu. (1918) *Rīgas Latviešu Avīze*, 18. febr.
 Likums par līgumu starp Latvijas demokrātisko republiku un Ukrainas Padomju Sociālistisko republiku. (1921) *Valdības Vēstnesis*, 20. dec.
 Līgums starp Poliju un Petļuras valdību. (1919) *Sociāldemokrāts*, 20. aug.
 Mazkrievijas dzejnieks T. Ševčenko. (1914) *Tēvija*, 4. marts
 Mazkrievu jautājums. (1898) *Rīgas Avīze*, 15. apr.
 Notikumi Ukrainā. (1917) *Cīņa*, 9. maijs
 Padomju Ukrainas atdzimšana. (1918) *Krievijas Cīņa*, 3. dec.
 Petļuras direktorijas gals. (1920) *Latvijas Sargs*, 1. janv.
 Petļuras pulki Kijevā. (1919) *Brīva Zeme*, 7. sept.
 Petļuras valdības stāvoklis. (1919) *Sociāldemokrāts*, 12. dec.
 Poļu un ukraiņu cīņa pret lieliniekiem. (1919) *Valdības Vēstnesis*, 30. aug.
 Radziņš, P. Baltijas valstis un Ukraina. (1920) *Latvijas Kareivis*, 21. sept.
 Radziņš, P. Ko mēs mācāmies no Ukrainas pēdējo gadu vēstures. (1920) *Latvijas Kareivis*, 1. febr., 6. febr., 13. febr., 20. febr., 27. febr.
 Ševčenko jubilejas lietā. (1914) *Latviešu Avīzes*, 7. marts
 Sk[abarga]. Tarass Ševčenko. (1914) *Jaunas Zinias*, 19. marts
 Ševčenko, T. Kate. Atdzejojis Līgotņu Jēkabs. (1900) *Austrums*, Nr. 12. 1111.–1116. lpp.
 Tarass Grigorjevičs Ševčenko. (1900) *Austrums*, Nr. 12. 1108.–1111. lpp.
 Tarass Ševčenko. (1914) *Latvija*, 1. marts
 Telegrammas. (1919) *Valdības Vēstnesis*, 30. aug.
 Ukraina atzīst Latvijas valsti. (1919) *Valdības Vēstnesis*, 23. dec.
 Ukraina ņem pati savās rokās savu jautājumu nokārtošanu. (1917) *Līdums*, 16. jūn.
 Ukraina. (1918) *Dzimtenes Ziņas*, 14. febr.
 Ukraina. (1919) *Sociāldemokrāts*, 10. jūl.
 Ukrainas atbrīvošana no lieliniekiem. (1920) *Zemgalietis*, 22. maijs
 Ukrainas atbrīvošanas gaita. (1920) *Baltijas Vēstnesis*, 30. maijs
 Ukrainas jautājums Rīgas konferencē. (1920) *Latvijas Kareivis*, 21. sept.
 Ukrainas kongresa uzsaukums. (1917) *Brīvais Strēlnieks*, 14. jūn.
 Ukrainas priekšstāvji ārzemēs. (1918) *Rīgas Latviešu Avīze*, 22. apr.
 Ukrainas Radas universāls. (1917) *Drywa*, 20. jūl.
 Ukrainas republika. (1917) *Līdums*, 15. nov.
 Ukrainas un Polijas frontes apvienošanas. (1919) *Latvijas Kareivis*, 30. aug.
 Ukrainiešu kongresa rezolūcijas. (1917) *Baltija*, 12. apr.

Central Rada. *Internet Encyclopedia of Ukraine*.

<https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pagesC\E\CentralRada> (20.08.2024.)

Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V. (sast.) 1998. *Latvijas armijas augstākie virsnieki (1918–1940). Biogrāfiska vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs 527 lpp.

Klišāns, V. *Ievads Ukrainas vēsturē*. 2022. [Rīga]: Zvaigzne ABC 127 lpp.

Purviņš, A. Ģenerālis Pēteris Radziņš. *Pirmais Lāčplēsis un pirmais armijas komandieris*. [Rīga]: Jumava, 2020. 271 lpp.

Shevchenko Taras. *Internet Encyclopedia of Ukraine*. <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages/S/H/ShevchenkoTaras.htm> (20.08.2024.)

Šiliņš, J. Brestļitovskas miera sarunas. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/88676-Brestļitovskas-miera-ligums> (20.08.2024.)

Ukrainian National Republic. *Internet Encyclopedia of Ukraine*. <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CU%5CK%5CUkrainianNationalRepublic.htm> (20.08.2024.)

The Formation of Ukrainian Statehood in the View of the Latvian Press: the 1900–1920s

Key words: Ukrainian history, Ukrainian National Republic, Latvian history, press, autonomy, Taras Shevchenko, Symon Petliura

Summary

The independence of Latvia and Ukraine was proclaimed in 1918, but the future fate of these countries was different. In order to discover the commonality and difference of historical destinies, the researcher must turn to historical sources, including the 20th century Latvian press. The chronological framework of the article is the 20th century beginning – 1920, which includes the formation of Ukrainian national thought, the founding of the Ukrainian National Republic (UNR) and the loss of statehood. The researcher used information from 22 Latvian newspapers. At the beginning of the 20th century, Latvian periodicals introduced readers to the activities of the Ukrainian poet Taras Shevchenko. T. Shevchenko is considered to be the founder of modern Ukrainian literature and the modern Ukrainian language. His poetry contributed to the growth of Ukrainian national consciousness. In Latvian press publications, even before World War I, relatively extensive information about Ukraine and its inhabitants can be found. Special attention was paid to the issues of the Ukrainian language and self-government. In 1917, the first representative institution of Ukraine – the Central Rada – was established in Kyiv. During this time, self-governing institutions were also formed

in the regions of Latvia, so the Latvian press followed the development of events in Ukraine with interest and informed about the activities of the Central Rada and its legal acts – Universals, which played an important role in the formation of Ukrainian statehood from autonomy to an independent state. In November 1917, the Latvian press reported on the decision of Universal III to establish the UNR as “inseparable from the Republic of Russia”. Latvian newspapers reported on the complete independence of the UNR due to the peace treaty signed by the delegation of the Central Rada with the Central States on 9 February 1918, which approved of the international recognition of Ukraine. The Latvian Bolshevik press spread a different opinion about the existence of UNR, which claimed that the “blackest counter-revolution” had seized power in Ukraine. There was a lot of information in the Latvian press about the activities of the government of S. Petliura. The press reports were optimistic about the prospects of the Ukrainian government and troops on the one hand, but cautious about the difficult situation in southern Russia on the other. A detailed account of the political and military events in Ukraine was given in the press by General of the Latvian Army, Peteris Radzins, who was a direct eyewitness and participant of the events in Ukraine. P. Radzins’ findings about the military clash between the UNR army and the Bolshevik army supported by Russia are still relevant. P. Radzins devoted a lot of attention to the causes of the Bolsheviks’ success. In his view, the Bolsheviks had well-organized propaganda that skilfully exploited the mistakes and failures of their opponents.